

DAĞ KÜLTÜ, EREN KÜLTÜ VE OCAK KÜLTÜNÜN GÜNÜMÜZE YANSIYAN İZLERİ: DENİZLİ BAHARLAR VE BEYAĞAÇ ÖRNEĞİ*

The Traces of Mountain, Saint and Ocak Cults Reflected Today: Sample of Denizli,
Baharlar and Beyağaç

Yüksel MARIM**

Öz

Sosyolojik açıdan insan topluluklarının millet olma sürecinin temel dinamiği költürdür. Költür, bir milletin hamurudur. Türk költürü binlerce yıllık bir süreç içerisinde gelişerek dünya uygarlık tarihinin temel sosyal güçlerinden biri olmuştur. Türkler uzun tarihleri süresince birçok din ile tanışmıştır. Yeni dinlerle tanışma sürecinde, geçmişten gelen “tek tanrı” inancı sayesinde, Müslümanlığa kolay uyum sağlamışlardır. Ancak, Müslümanlığa geçiş sürecinde, eski dinlerinden ve din ile bağlantılı költürlerinden bazı izleri de Müslümanlığa taşımışlardır. Bu süreçte dinler ve költürlerdeki kutsal kavramların birçoğu zaman içerisinde ya tamamen yok olmuş veya ilk anlamından uzaklaşarak farklı anlamlar kazanmıştır. Türkler, Anadolu’yu yurt edinmeye başladıkları zamandan itibaren kitleler halinde Anadolu’nun şehir ve bozkırlarına yerleşerek kendi lisanlarını, dinlerini, örf ve adetlerini kısacası bütün költür birikimlerini buraya taşıyıp mevcut költürle kaynaşarak İslam din ve tarihinin aktif bir öznesi olmuşlardır. Bilhassa Denizli il sınırları içerisinde yer alan Beyağaç ilçesindeki Çiçek Baba ile Tavas ilçesine bağlı Baharlar Mahallesi’ndeki Kara Dede’de oluşan inanç ve ritüelleri bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Çünkü buralarda geçmişten bugüne gelen söz konusu költürel miras, kendi içerisinde yeni yaratmalarla varlığını ve canlılığını sürdürmektedir. “Kutsal yerlerin” Türk toplum yapısındaki işlevleri, inançlarımızın kaynaklarının aydınlatılması ve költür tarihimiz bakımından son derece önemlidir. Bu makalede, Denizli il sınırları içerisinde yer alan Sandras Dağı ve Dede Dağı’nda yaşadığı düşünülen Çiçek Baba ve Kara Dede hakkında anlatılan efsaneler, yöredeki Türkmenlerin gündelik yaşamlarını etkileyen inanışları, dağdaki törensel uygulamaları ilkel toplumlardan itibaren dağların kutsallığı hakkındaki inançları bağlamında dağ költü, eren költü ve ocak költü incelenme konusu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ocak Költü, Dağ Költü, Eren Költü, Çiçek Baba, Kara Dede.

Abstract

From a sociological point of view, the basic dynamic of the process of becoming a nation of human societies is called culture. Culture represents the core of a nation. Turkish culture has developed over thousands of years and become one of the basic social powers of world civilization history. In the process of acquaintance with the new religions, Turkish people adapted Islam easily with the help of monotheism, dated back the ancient times. However, during this transition process, it is inevitable to carry some traces of cultures and religions to the Islam. In this process most of the religions and the holly concepts of them disappeared either totally or partly by gaining different meanings. The Turks, as tribal communities, carried their unique culture, language and customs to the places they settled since they accepted Anatolia as their homeland. And they become the centre of Islam. It is possible to evaluate the rituals and the belief in Kara Dede in Baharlar, Tavas and Çiçek Baba in Beyağaç with this point of view, as this cultural heritage maintains its existence and vitality via the new creations in itself. The functions of the holly places in Turkish culture are crucial for clarifying the sources of beliefs and for our cultural history. This article focuses on the ritual practices and the beliefs of the primitive societies, and myths about Çiçek Baba and Kara Dede, believed to be lived in Sandras and Dede Mountains in Denizli with the view of mountain culture and the mountain life, as well as *ocak* (hearth) and Saint cults.

Keywords: *Ocak* Cult, Mountain Cult, Saint Cult, Çiçek Baba, Kara Dede.

* Geliş Tarihi: 18.11.2021, Kabul Tarihi: 22.03.2022. DOI: 10.34189/hbv.102.020

** Dr. Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı Denizli İl Milli Eğitim Müdürlüğü, yukselmarim@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3691-5491.

Giriş

İnsanoğlu, kendini tanımaya başlamasından itibaren evrendeki tüm varlıkları yaratan bir gücün olduğuna ve bu gücün de her şeyi yoktan var ederek tüm doğaya hükmettiğine inanmıştır. İnsanoğlu her zaman muhtaç olduğu bu olağanüstü varlığı, sonsuzluğuna hayran olduğu gökyüzüne yerleştirmiştir (İnan, 1998).

Bu nedenle dağlar, tanrının yaşadığı var sayılan gök kubbeye yakınlığı ve üç âlemi birbirine bağladığına inanılması nedeniyle tanrı mekânı olarak kabul edilmiştir (Ögel, 1998). Tanrının dağlar aracılığı ile insanlarla bağlantı kurduğuna inanılmış hatta kutsal kitaplarda verilen bilgiler bile bu inancı desteklemiştir. İşte bu nedenlerden dolayı insanoğlu, tanrısına biraz daha yakın olmak, ona dua etmek ya da kurban sunmak istediğinde ayın yeri olarak dağları tercih etmiştir (Tanyu, 1973).

Türkler hangi mekân ve zamanda yaşarsa yaşasınlar eski dinlerine bağlı uygulamaya ve inançları daima yaşatmayı bilmişlerdir. Bu durum Türk kültürünün süreklilik arz ettiğinin en önemli delillerinden biridir. XII. yüzyılda Türkistan topraklarında Hoca Ahmed Yesevî'nin şahsında karizmatik çıkışını yapan "Türkistan Türk tasavvuf geleneği ve Müslümanlığı" dönemin sosyal, siyasi ve askerî sebepleri dolayısı ile Batı'ya yönelir. Küçük Asya olarak da anılan Anadolu coğrafyası, büyük çaplı Türkmen kitlelerin akınlarına sahne olur. 1071 Malazgirt Zaferi, Türkmenlerin Anadolu'ya yönelişlerinde temel kırılma noktası olarak kabul edilir (Kılıç vd., 2007).

Bu dönemde Horasan bölgesinden Anadolu'ya hızlı bir göçmen akını olmuştur. Bu akınlar sırasında keramet sahibi kabul edilen ve eski kamların hatıralarını İslami şekilde yaşayan Türkmen babaları da Anadolu'ya taşınmıştır. Göçebe Türkmenler de eski kültürlerinden tanıdıkları dünyevi değerlere önem vermeyen Türkmen babalarını kendilerine yakın buluyorlardı. Nitekim XIII. yüzyılda bile Anadolu'da Selçuklu sultan ve vezirleri öldüklerinde cesetleri mumyalanıp silahları ile birlikte gömülmekteydi. Dolayısıyla bu dönemde Anadolu'nun sosyal yapısını daha iyi tanımlayabilmek için halkı şehirli ve konargöçer şeklinde ikiye ayırmak gerekir. Zira şehirli halkın İslam dinine uyum sağlaması ile konargöçer halkın İslam dinine uyum sağlaması eşit şartlar altında olmamıştır. Çünkü şehirli halk dini, medreselerden öğrenirken konargöçer halk ise bu şanstınsız olarak dini, Türkmen babalarından öğrenmişlerdir. Böylece konargöçerler Türkmen babalarının etkisi altında eski inançlarından da kopmamışlardır. Bunun sonucunda da Anadolu'da farklı sosyokültürel yapılar bazında farklı din anlayışları ortaya çıkmıştır (Turan - Yıldız, 2008). Böylece birçok eski Türk inanış ve uygulamaları Türkmen babalarının aktarmasıyla konargöçerler arasında yaşatılmaya devam ederek günümüze ulaşmıştır (Duymaz – Şahin, 2008).

Bu bağlamda Beyağaç, Kale ve Tavas ilçelerinde yaşayan insanların, sık sık, kendilerini "Horzum ve Horasan Yörüğü" olarak ifade etmeleri bu hususun 1240 Moğol saldırısı ile ilgili olabileceği düşünülmelidir. Bölgede Türklerin Anadolu'ya göçlerinin yapıldığı önemli merkezlerden biri olan Türkistan'daki Horasan şehri ile aynı adı taşıyan yerin beylik merkezi olarak seçilmesi Oğuz yerleşiminin önemli bir göstergesidir. Beyağaç, Kale ve Tavas bölgesinde pek çok oymak, aşiret ve cemaat adının yerleşim adı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunların hepsi Oğuz'dur ve Oğuz'un 24 boyuna ait kollardır (Kılıç vd., 2007). Bu durumda rahatlıkla söyleyebiliriz

ki; Denizli Türk iskânının en yoğun yaşadığı yerleşim yerlerinden biridir. Türkmen boylarının adlarının köylere, ovalara, dağlara, yaylalara, derelere ve tepelere verilmesi sosyolojik realitenin bir diğer göstergesi olmaktadır.

Makalemiz nitel bir çalışma olup özellikle makalemizde dağ, eren ve ocak kültürleri inceleme konusu yapılmıştır. Araştırmanın sürdüğü iki yıl boyunca Baharlar Mahallesi'nde ve Beyağaç ilçesinde her yıl ağustos ayının son haftasında yapılan “Çiçek Baba ve Kara Dede” ziyaretlerinde görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde sosyal antropolojik anlamda katılımlı gözlem ile birlikte yönlendirilmemiş görüşme tekniği kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, sahadan elde edilen bilgileri daha sağlıklı değerlendirebilmek amacıyla bulgular, teorik bilgilerle de desteklenerek yorumlanmaya çalışılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve: Kült Nedir?

Kült kelimesi, Türk mitolojisinde üzerinde en çok tartışılan terimlerden biridir. Günümüzün modern dünyasında hemen hemen her sosyal bilimci, içinde yaşadığı kültürel yapıya göre kültürü farklı yorumlamıştır. Dolayısıyla kültürün hangi bağlamda açıklandığını ve onun kültürün hangi katmanına yerleştirildiğini bilmek oldukça önemlidir (Altın, 2019).

Bu nedenle Türk mit bilimindeki mevcut kültür tanımları alanı tümüyle temsil etme gücüne sahip değildir. Külte ilişkin dil bilimcilerin, etnologların, sosyologların, halkbilimcilerin, antropologların, tarihçilerin ve din bilimcilerin katıldığı ve üzerinde uzlaşabilecekleri yeni tanımlamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü teolojik ve mitolojik araştırmalar bize gösteriyor ki kültür kavramı zaman, mekân ve inanç unsurları başta olmak üzere “bağlam” dikkate alınarak incelendiğinde, kültürün insanoğlunun hayatına dair maddi, manevi ve sosyal işlevlerinin olduğu ortaya çıkmaktadır.

İçli'ye göre, Türk inanç ve gelenek yapısı içinde kültürler; masalsı ve mistik deneyimler bakımından sayısının çokluğuyla birlikte, bünyesinde en eski formları taşıması ve temsil ettikleri yaşam deneyimi yönüyle büyük zenginlik arz etmektedir (İçli, 2013)

Kült, kelimesinin aslı “*Culte*” olup Fransızcadan Türkçeye girmiş bir kelimedir. Sözlük anlamı “dini tören, ibadet, ayın”dır. Kaynağını yerel özelliklerden alan dini törenler olarak tanımlansa da kültür, esas itibarıyla bu törenlerin içini dolduran inanç, uygulama veya ibadetleri hiçbir çıkar ve şart gütmeyen yüzyıllardır kesintisiz olarak ilk günün heyecanı ile devam ettiren insan topluluğuna verilen isimdir (TDK, Türkçe Sözlük, 2005).

Kült sözcüğünü, yerli ve yabancı kaynaklara göre incelediğimizde anlamının “tanrı değil de tanrının nüfuz ettiği varlıklara saygı duyma veya tapınma” olduğunu görüyoruz. Ancak bu durum Türk mitolojisinde biraz farklılık arz etmektedir. Türk mitolojisinde kültür tabir edilen bazı Tanrı dışı varlıklar tarı gibi algılanıp tapılmaz. Eski Türkler tanrı kutundan bir parça taşıdığına inandıkları bu nesnelere kutsal saymışlar ve kutsal saydıkları bu nesnelere kendilerini tanrıya ulaştıracak bir tür aracı varlıklar gibi görmüşlerdir. Bu bağlamda kutsal sayılan nesnelere etrafında gerçekleştirilen seremonilerin tek amacı vardır. O da tanrıya ulaşmaktır (Ergun, 2004).

Öte yandan kült terimini incelenirken sık sık “mit” kavramı karşımıza çıkmaktadır. Çünkü İnsanoglu, bu dünyada evrenin yaratılışına ilişkin ona rehberlik edecek imgesel, alegorik bir anlatımı olan hikâyelere ihtiyaç duymuştur. Hikâyeler dilden dile dolaşarak toplumun hayal gücünün de etkisiyle söylencelere dönüşür. Zamanla da ülküsel bir kavrama dönüşürler. Mitin hikâyelerdeki görevi hikâyede geçen varlıkların kutsallığını ortaya çıkarmaktır (Eliade, 2001). Mitlerdeki kişiler doğaüstü varlıklardır. İşte bu doğaüstü varlıklar da “kült” terimiyle tanımlanırlar (Hançerlioğlu, 1993).

Öte yandan kült, sosyoloji bilimiyle birlikte kullanım alanını genişleterek kendisine yeni misyonlar yüklemiştir. Richardson, kültürün anlam ve alanının genişliği konusundaki tespitleri şu şekildedir: Bir toplumun bireysellik ve rasyonelliğe hâkim bir değeri varsa o zaman kültle ilişkili cevaplar bireysel-mistik, kolektivist-rasyonel veya kolektivist-mistik olabilir. Bu bağlamda Richardson’dan hareketle kültürün, zamana, mekâna ve hatta toplumdaki topluma anlamının farklılaştığını/değiştğini söylemek yanlış olmayacaktır (Richardson, 1993).

İnanışların kültleşebilmesi için olmazsa olmaz üç aşama vardır. Bütün kültürler sırasıyla bu aşamalardan geçer. Kadim kültürler ve onlara bağlı mitler, önceden belirlenmiş bu aşamaları izleyerek kristalleşirler. Böylece kristalleşen inançlar kült haline gelir. Larson’a göre, bu aşamalar: “Kalıplaşma, varyantlaşma ve gelenekselleşme”dir (Larson, 1983).

Harrison da Larson gibi inanışların kalıplaşma aşamalarını bir zorunluluk olarak telakki eder. Ona göre din için kült olmazsa olmaz konumdur. Bu nedenle kalıplaşma sürecini tamamlamayan hiçbir inanışın geleneklerde sürdürülebilir olması mümkün değildir. Kutsal kişiler, kendi kültürlerine sahip olabilirler veya kült belli bir yere bağlanabilir, geniş bir alanı kaplayabilir, bir kişi veya nesne ile sınırlanabilir. Fakat hiçbir yerel kahraman, kültü olmaksızın yaşamını devam ettiremez (Harrison, 1913).

Shils, inanışların kültleşme aşamalarından olan gelenekselleşmeyi şu şekilde açıklar: Bir kuşaktan diğerine nakil yoluyla geçen gelenek parçacıkları, gerçekte birbiriyle bağlantılı daha geniş parçalar ağının bir parçası olur. Gelenekselleşme, kendi içinde doğal olarak kendi kendini yeniden üretme mekanizmaları taşır. Taşınan bu mekanizmalar, gelenekselleşen ve doğal olarak kalıplaşan bir olgunun olağan bir durumu ve sürecidir. Gelenek adayları, zamanı geldiğinde geleneklere dönüşmemişlerse kendilerini ortaya çıkaran durumla birlikte ölürlür. Gelenek adayları, böyle bir durumda ya ortadan kaybolurlar ya da yeniden üretim yapıldığı takdirde gelenek olarak yaşamaya devam ederler (Shils, 2003).

Kültlerin oluşmasının bir diğer sebebi, “inançların genişletilmesi” olarak ifade edilebilir. Her yeni kültür dairesine uygun olarak yaratıcı ve ataların yeniden biçimlendirilmesi, onların varyantlaşmasını beraberinde getirir (Aleksyev, (2013).

Varyantlaşma, merkez etrafındaki çevrenin genişlemesi, farklılaşması veya değişmesidir (Sered, 1995). Shils’e göre varyantlaşma ise her toplumun, kendi kolektif kimliğinin odağı olarak işleyen kutsal bir “merkeze” sahiptir. Merkez veya merkezi bölge, değer ve inanç alanlarına aittir. Merkezi bölge toplumu yöneten değerler,

inançlar ve semboller düzeninin odağı olup kutsalın doğasını içerir. Merkez, ayrıca, eylem alanının bir fenomenidir. Burası ise kurumlar ağı içinde faaliyetler, roller ve kişilerden oluşan bir yapıdır (Shils, 1982).

Vogt'a göre kült, geçmişin ürünlerini koruyan belli bir yapıdır. Toplumun geleneğini veya gelenekselliğini sürdürme işlevini yerine getiren bu yapının oluşumundaki işlevsel süreç, kalıplaşma, varyantlaşma ve gelenekselleşme ile birlikte meydana gelir. En nihayetinde de kült olarak tanımlanan bu model/yapı/şablon, kültürün nesnesine dönüşür (Vogt, 1951).

Sonuç olarak, bir inanç bulunduğu ortamda çeşitlendikçe kapsama alanını genişletir. Kapsama alanı genişledikçe de formlarında yani görünüş gibi bazı noktalarında değişiklikler oluşur. Formlardaki bu değişimler de kalıplaşarak zamanla gelenekselleşirler. Böylece “kültlerin oluşum süreci” bağlamında sacayağı diye tabir ettiğimiz varyantlaşmalar, kalıplaşmalar ve gelenekselleşmeler onun kültür yaratmasına zemin hazırlar.

2. Çiçek Baba ve Kara Dede'de Dağ Kültü

Dağlar, tüm inanç sistemlerinde önemli bir yere sahiptir. Dağ kültü inancının hemen hemen bütün topluluk ve uygarlıklarda yaygın ve etkin olduğu görülmektedir. Eski Yunanlıların on iki büyük tanrısının ikamet yeri, Olimpos dağı idi. Olimpos, Makedonya ile Teselya arasında oldukça heybetli bir sıradağın en yüksek tepesi idi. Kutsal olan bu dağın en tepesinde ise Yunan tanrılarının başı olan Zeus oturmakta idi. Zeus, Olimpos dağının Ulu Tanrısı, dünyanın sahibi, tanrıların ve insanların babası idi. Tanrı dağı Olimpos'ta her tanrının bir sarayı, bir köşkü vardı (Can, 2011).

Öncelikle Sümerler, Mısırlılar, Hindular, Çinliler gibi eski milletlerin inanç sistemlerinde yer alan dağlarla ilgili inançlara birçok örnek verebiliriz. Orta Doğu ve Anadolu coğrafyasına ait topluluk ve uygarlıkların dağlarla ilgili inanışlarının yansımalarını, bu bölgede ortaya çıkan tek tanrılı dinlerde de görmek mümkündür (Bayat, 2006a).

Türk tarihi boyunca Türkler de yaşadıkları bütün coğrafyalarda dağlara büyük misyonlar yükleyip adeta onları kültleştirmişlerdir. Yunan mitolojisindeki Olimpos, İslam'da Hira mağarasının bulunduğu Nur Dağı, eski Türklerde Ötüken en bilindik örneklerdir. Göktürklerin merkezi konumundaki Ötüken, aynı zamanda kutlu bir dağdır. Türkler arasında göğün direği kabul edilen ve dünyanın merkezinde bulunan Demir Dağ'ın yedi kat olduğuna inanılır (Kalafat, 2010). Doğu Türklerinde Ötüken, Batı Türklerinde ise Tanrı Dağları, Türklerin kutlu ve mukaddes dağlarından. Oğuzlarda dağların ruhları olduğuna inanılmıştır. Dağlara ata, baba gibi isimler verilerek dağların kişileştirildiği örnekler çoktur. Bu kapsamda Oğuzlar, dağlarla konuşurlar, dağlara dua ve beddua ederler, dağların yaşlanıp yıkılmasından korkarlar, dağlardan esenlik dileyip geçit vermesini isterler. Yine dağlarla ilgili “şifa dileme, yemin etme, selam verme” vb. gibi pek çok uygulama görülür (Ögel, 1995).

Türklerde dağlar, evrenin merkezinde buldukları gibi kozmik bir işleve de sahiptirler. Ayrıca Türk mitolojisinde dağlar, etrafında yaşayan insanların koruyucusudur, onların vatan anlayışını şekillendiren en önemli tabiat varlıklarındandır

(Bonney, 2000). Bu nedenle bu dağlara yaklaşırken veya bu dağlarda avlanırken uyulması gereken bir takım kurallar ortaya çıkmıştır (Roux, 1994). Dağlara atfedilen bu inanışların kökeninde şüphesiz Türklerin tanrı anlayışı bulunmaktadır. Türkler, yüksekte olmayı tanrıya özgü bir nitelik olarak kabul etmişler, insanların ulaşamadığı yüksek bölgelere, tanrılara özgü aşkınlık, mutlak gerçeklik ve sonsuzluk gibi ayrıcalıklar yüklemişlerdir. Dolayısı ile bu yüksek bölgelere en çok yaklaşabilen dağlar, Türklerin düşüncesinde kutsallarla örülü bir kült halini almıştır.

Denizli, coğrafi konumu itibarıyla çukurda olduğu için etrafı yüksek dağlarla çevrilidir. Babadağ, Honaz Dağı, Çökelez Dağı, Çiçek Baba gibi büyük ve önemli dağları vardır. Bu yüzden de insanlar karşılıklı olan büyük dağları birbirlerine rakip olarak görmüşler ve onlar üzerine çok sayıda efsane üretmişlerdir. Buradaki dağlar üzerine üretilen efsanelerde, dağların uzaktan ve yakından görünüşleri de çok etkili olmuştur (Türktaş, 2012).

Vilhelm Tomsen'in okuduğu IX. yüzyıla ait el yazması fal kitabında geçen düş yorumunda şöyle bir ifade geçmektedir: Binek atı güneşli bir yerde, yorgun argın durakalmış: tanrının gücü ile dağ üzerinde yol ve su görerek, ot yemiş, su içmiş ve böylece ölmemiş (Ögel, 1995). Görülmektedir ki tanrı, dağ üzerinde, yani kendi mekânında, binek atına yardım etmektedir.

Anadolu'da kutsal sayılan dağ zirvelerinin birçoğu çoraktır. Türk inanç sistemini değerlendirdiğimizde bu olağan bir durum olarak karşımıza çıkar. Çünkü dağların zirvelerinin bitki örtüsünden yoksun olmasının nedeni Tanrı'yla ilintili bir durumdur. Bu nedenle araştırmacılar kutsal dağların kel ve çıplak olma durumu Tanrı'nın kutunun bir yansıması şeklinde telakki etmişlerdir. Çiçek Baba Tepesi'nin de "Cılbak" olması aynı duruma işaret sayılabilir. Bu tepe, Tanrıya ait nitelikler bu tepeye tezahür ettiği için "Cılbak" kalmıştır. Dünyadaki pek çok mitoloji incelendiğinde görülecektir ki dağlar, Tanrısalsın tecelli bulduğu veya kendini gösterdiği en uygun yerlerdir. Çünkü dağlar, tanrıların evidir. İnanışa göre tüm yüksek dağlarda mutlaka bir tapınma yeri mevcuttur. Dağlar, genellikle gökle birleştiği nokta olması nedeniyle dünyanın merkezindedir. Alan araştırmalarımız sırasında Sandras ve Dede Dağı'nda yöre halkı tarafından Çiçek Baba ve Kara Dede çevresinde kutsal kabul edilen ağaçlar olduğunu tespit ettik. Bazı ağaçların dipleri taşlarla çevrilmiş ve dallarına dilek dileyenler tarafından bezler bağlanmıştır.

Ergun'a göre, kutsal ağaçlar, tek ve benzersiz olurlar. Tanrının yüceliğini temsil ederler. Bu nedenle ağaçlar yalnızca kendileri için kutsallık kazanmazlar. Ağaçlar, aşkın bir gerçekliğin bir parçası olduğu için, bu aşkın gerçekliği de yeryüzünde tanrı tezahürü olarak temsil ettiği için kutsallık kazanır (Ergun, 2004).

Baharlar halkında biri, Kara Dede ziyareti dönüşü mezar yakınlarındaki ağaçlardan birkaç dal kesip evine götürmüş. Gece rüyasında aksakallı bir dede musallat olur. Aksakallı dede önce güzellikle telkinde bulunur: Kesip getirdiğin dalları geri getir, kesip getirdiğin dalları geri getir diyerek birkaç defa tekrar. Durumu pek aldırmayan köylü aksakallı dedeyi her gece rüyasında görmeye başlayınca işin ciddiyetini anlar. Uyarıların dozajının gittikçe artmasıyla korkmaya başlar. Uykuları kaçır. Bunun üzerine ağaç dallarını kestiği yere götürüp bırakmış ve böylece kurtulmuştur (K1,

Kişisel Görüşme, 18 Eylül 2020). Kaynak kişiye göre, ağaçların bir sahibi vardır. Bu ağaçlar dualı olarak algılanır. Bu ağaçlardan bir dal kesmek bile günah sayılır. Kesenlerde hikâyede olduğu gibi hiç rahat bırakılmaz. Altında evliyaların yattığına inanılan ve oralara yağmur duaları için çıkıldığından bu ağaçlar kutsal kabul edilir. Bu ağaçlar, Dede Dağı'nın sahibi olan Kara Dede tarafından korunmaktadır.

Her yüksek dağ, gölgesinde yaşayan insanlarca idolleştirilir. İnsanlar dağları yenmeden önce, dağlar insanları yenilgiye uğratmışlardır. Eski çağlarda dağlar erişilmezliğin sembolü olarak algılanır. Dağlarda ancak üstün kişiler barınabilir. Öte yandan insanlarda, her şeyi kendisi gibi görme, yakından tanıdığı ve bildiği özellikleri her nesneye kaydırma eğilimi görülür. Bu yüzden dağlar insanlar gibi kişileştirilmiştir. Dağlar hakkındaki efsanelerde, dağların birer ruh taşıdığı ve canlı birer varlık oldukları görülür (Önal 2003).

Türk mitolojisinde dağların canlı bir varlık olduğuna dair inançlar da mevcuttur. Örneğin dağlar, canlı varlıklar gibi büyürler. Hatta Hakasların inancına göre, dağlar, bir yerden başka bir yere gidebilir; Şorlara göre ise küçük dağlar büyük dağlara tabidirler, birbirleri ile savaşır (Bayat, 2006b).

Dağ adları ilginç olmaları yanında, mitolojik dönemin hatırasını da yaşatırlar. Halk arasında Çiçek Baba Dağı ismiyle bilinen Sandras Dağı ile ilgili söylene gelen birçok farklı efsane vardır. Bunlardan ilki dağların kişileştirilmesi ve dağın adının oluşumu ile ilgilidir.

Efsaneye göre, Çiçek Baba ile Babadağ iki kardeşirler. Bir gün Babadağ ile Çiçek Baba arasında tartışma çıkar. Babadağ, Çiçek Baba'ya aşağılayıcı sözler söyler. Babadağ Çiçek Baba'ya: "Ben senden daha güçlüyüm. Bir yanımda ova bir yanımda başka dağlar var. Sen bana karışma, ben seni takmıyorum der". Bunun üzerine Çiçek Baba öfkelenir, yerden aldığı güllüğü Babadağ'a fırlatır. Fırlattığı gülle Babadağ'ın sağ tarafını alıp götürür, bu yüzden Çiçek Baba Dağı tarafından bakıldığı zaman Babadağ'ın sağ tarafı sanki bir şeyle özellikle oyulmuş gibi oyuk görünür (Türktaş, 2012).

Bir başka efsaneye göre, Çal Dağı ile Çiçek Baba Dağı kardeşirler. Ama Atkuyruksallamaz (rivayet odur ki, bu yörede sinek olmadığından yöre insanı, bu dağa Atkuyruksallamaz demiş) Dağı ile Çiçek Baba Dağı pek geçinememiş, hatta bu yüzden birbirlerini topa tutmuşlar. Çiçek Baba'nın attığı top, Atkuyruksallamaz Dağı'nı yarı bele kadar yarar. Bunun üzerine Atkuyruksallamaz Dağı: "Sen dırazsın!" (yani büyüsun) der. Bundan dolayı, dağın adı "Sandıraz" olarak kalır (K2, Kişisel Görüşme, 25 Haziran 2021). Bu efsanemizde atalar kültürünün canlı bir örneği görülmektedir. Atalar kültürüne göre, atalar arasında bir akrabalık ya da arkadaşlık bağı söz konusudur.

Dağların mitolojik zamanlarda, birer bahadır olduklarına dair inanış çoğu toplumda mevcuttur. İnsanlar, bir zamanlar güçlü bir bahadır olan bu dağların bir mücadele sırasında yenilmeleri ya da bedduaya uğramaları neticesinde dağlara dönüştüklerine inanırlar. Ancak bu dönüşüme rağmen dağlar insani özelliklerini sürdürmekte, insan gibi davranabilmektedirler. Bu nedenle de insanlar, dağlara bir canlı gibi muamele etmişlerdir (Bayat, 2006b).

Dağların canlı bir varlık gibi düşünülmesinin diğer bir nedeni de dağ iyeleridir. Bilindiği gibi dağ iyeleri dağların koruyucu ruhlarıdır. Onlar da tıpkı insanlar gibi düşünülmüştür. Bu nedenle dağlarla yapılan konuşma veya onlara yöneltilen dua ve beddualar aslında dağ iyelerine yöneliktir. Eski Türk inanç sisteminde dağ önde gelen kutsal motiflerdendir. Ağaç, nehir/su motifleriyle beraber yer-suların en yaygın olanları ve hürmet görenleridir. Bu yer-su iyelerinin her biri farklı özellikler barındırmaktadır, dağ da kendine mahsus inançsal nitelikler kazanmıştır (Bayat, 2015).

Öte yandan dağ kültü içine çöğmen (yöre insanı tarafından kutsal ardıç ağacından yapılan çadır) ve oba (taş dizme) motiflerini de eklemek ve beraberinde tartışmak daha sağlıklı olacaktır. Çöğmen, eskiden Çiçek Baba'ya gelen ziyaretçilerin konaklamada kullandıkları özel ardıç ağacından yapılan bir nevi çadırıdır. Eskiden ulaşım son derece zor olduğu için insanlar çöğmenlere ihtiyaç duyuyorlardı. Geçmiş yıllarda eren ziyaretleri atlarla, eşeklerle, katırlarla birkaç günde yapılırdı. Şimdilerde motorlu araçlarla bir iki saat sürdüğü için yöre halkı çöğmen yapmayı bırakmışlardır. Türk kültürüne ve inancına hâkim olanlar bilirler ki; çöğmen aslında bir şaman yapısıdır. Sibirya şamanları, bu yapıları çum adını vermişlerdir (K3, Kişisel Görüşme, 25 Ağustos 2021). Alanda gördüğümüz bir başka uygulama da taşları üst üste yığmadır. Özellikle Çiçek Baba'da rastladığımız bu uygulamaya ziyaretçilerin verdiği isim taş yığmadır. Taşlar yığıldıktan sonra kalplerinden geçenlerin gerçekleşmesi için dilekte bulunurlar. Bayat'a göre, çocuksuz kadınların doğurma ile bağlantılı çok eski pratiklerinden biri de kutsal bilinen taşlara el sürmesi veya taştan çocuk istemesi oluşturur. Batı Anadolu'da ve Kıbrıs'ta kadınların hamile kalmasını sağlayan kutsal taşların varlığına inanılır (Bayat, 2006b). Bu nedenle taş yığma geleneği Anadolu'da pek çok dağda görülür (Kalafat, 2010). İnsanların dilek dilemek için taşları üst üste koymaları ve bu ritüelin her eren ziyaretinde tekrar edilmesi "Dede Dağı ve Sandras Dağı'nda" oba kültürünü atalar kültürüyle ilişkilendirebilecek diğer bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Taş yığınları ve yığınlarla yapılan hürmet oba kültürü örneklerindedir. Oba kültürüne dair bilinen en eski işaretlerin, Altaylarda olduğu ve altı bin yıllık geçmişe sahip oldukları tespit edilmiştir. Eski Türkler, Orta Asya'da obanın yanından geçerken dağın ruhu hürmetine taş koyarlardı ve kanlı-kansız (saçı) kurbanlar sunarlardı (Bayat, 2015). Kara Dede ve Çiçek Baba'daki benzeri uygulamaların bu geleneğin ürünü olduğundan şüphe yoktur. Ayrıca eren mezarlarının da bizzat oba olduklarını söyleyebiliriz, Kara Dede ve Çiçek Baba'da mezarın üzerine taş koyup duada bulunmak aslında birer oba ritüelidir. Birçok evliya mezarında aslında gerçekten ölü olmadığı, sadece o şahsın ruhu hürmetine makamlar, yani mezar türü yapıların yapıldığı bilinmektedir ki bunlar da esasında oba örneğidir. Örneğin Çiçek Baba'nın mezarı yoktur, çünkü ölmemiştir, efsaneye göre sadece sır olmuştur.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, dağ kültü çok eski çağlardan beri muhtelif uluslarda bulunduğu malum olan cihanşümül bir kültür (İnan, 1998). Türk kültüründe önemli bir motif olan dağ kültü, Türk inanç ve kültürünün ana kodlarını oluşturan unsurlardan birisidir. Efsanelerden dini ritüellere, mitolojiden evren tasavvurlarına kadar, Türk kültürü içerisinde dağ kültü, her zaman önemli bir yer edinmiştir. Değişen zaman ve coğrafyaya rağmen yansımalarını hâlâ sürdüren bu kadim kült, binlerce yıldır yaşamaktadır. Dede Dağı ve Sandras Dağı'ndaki tüm inançsal ritüeller ve inanışlar gösteriyor ki burada, bir dağ kültüründen fazlası vardır. Çünkü dağlar, üzerinde

kutsalları barındırır; dağın üzerinde yaşayan canlılar kutsaldır. Bunun en belirgin örneği, Dede Dağı'nda ve Sandras Dağı'nda hiçbir hayvanın avlanmaması, kaybolan hayvanların Kara Dede ve Çiçek Baba'nın yakınında bulunması ve bu bölgedeki ağaçların kesilmemesi gibi. Bir de eski Türklerde Hsuing-nu ve Tabgaç ayinleri, tepesinde “gök gölü” olan kutsal dağlarda yapılırdı. Sandras Dağı'nda da Kartal Gölü'nün olması eski Türk inanışlarında görülen kutsal dağ ve “gök gölü” anlayışıyla örtüşen bir benzerlik olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Sandras ve Dede Dağı'nda Evliya/Eren Kültü

Kültür bir bütündür ve dinamiktir. Toplumların inanç sistemlerinde yaşanan değişiklikler, her ne şekilde olursa olsun eski inançların bir anda yok olmasına neden olmaz. Dolayısıyla değişen inanç sistemleri az-çok birbirinden izler taşır. Bugün İslamiyet kavramı içerisine “heterodoks İslam” olarak adlandırılan Türk Müslümanlığının yerleştirilmesi kültürün bütünlüğünün ve dinamikliğinin bir sonucudur. Türk topluluklarının en eski inançları olan kültürler (tabiat ve atalar kültürü), Şamanizm/Kamizm ve daha geniş kapsamlı olan “Gök Tanrı İnancı, Budizm, Manihaizm, Hıristiyanlık, Musevilik” gibi dinler en nihayetinde bugünkü Türk Müslümanlığının kültürel miraslarıdır. Kültürün bütünlük ve dinamiklik özelliğinden hareketle düşünüldüğünde, oluşan bu kültür mirası İslamiyet içerisinde teşekkül eden bir Anadolu Müslümanlığını ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda düşünüldüğünde evliya kültürü olarak bilinen ve esas itibarıyla Anadolu Müslümanlığının bir zenginliği olan “veli/eren kültürü” tabiat-atalar kültüründen bağımsız değildir (Ocak, 2010).

Eski Türk inançlarındaki atalarının kabirlerine ev sahipliği yapan mukaddes dağ tasavvurları, İslamlaşma sonucu eski ve yeni harmanlanarak dağ kültürü evliya kültürüyle birleştirilmiştir. Böylece dağ kültürü evliya kültürüne dâhil olmuş, motiflerini bu kültür altında sürdürmüştür. Anadolu coğrafyasının pek çok yerinde görülen dağların “dede, baba” gibi isimlerle anılması ve her dağda bir erenin bulunması veya Toroslardaki dorukların, dede veya baba adı almaları, eski atalar kültürünün bir devamı niteliğinde olduğunu gösterir (Ögel, 1995). Bayat'a göre, dağlara dede, baba gibi isimler verilmesi mitolojik dönemin bir devamı şeklinde algılanmalıdır. (Bayat, 2006a). “Dede” adı, millî-dinî efsane kahramanlarına, evliyalık katına yükselenlere ve din büyüklerine de verilirdi. Selçuklular zamanında Anadolu'da İslamlaşmış Türkmenlerin din büyüklerine, “Baba” ve “Dede” denilirdi. Evliya Korkut Atanın kendisi de bir dededir. Onun adı Dede Korkut Kitabında, birkaç yerde “Korkut Ata” olarak diğer yerlerde ise “Dede(m) Korkut” şeklinde kullanılmıştır (Beydili, 2004). Dede adının Anadolu sahasındaki gelişiminde birden fazla faktör etkili olmuştur. Bunlardan birisi İslamiyet sonrası veli kültürünün etkisiyle dindarlık vasfı ön plana çıkmış, toplum önderlerinin adlarından esinlenmedir. Ata kültürünün etkisiyle şekillenen dede kültüründe insanların, hakkında inanmalar ürettikleri mezar ve makam sahiplerini dede adı ile anmaları mümkün olmuştur. İkinci faktör olarak Alevilik inancının etkisini söyleyebiliriz. Alevilik'teki dede müessesesi, Alevi toplumunun sosyal düzenini sağlamada son derece önemlidir. Dedeler; küsleri barıştıran, sıkıntıları çözen, ibadetleri yaptırın kişilerdir. Anadolu'da hem Sünni hem de Alevi toplumlarında dede adının benimsenmesi, dede adını taşıyan çok sayıda makam veya mezarla karşılaşılması sonucunu doğurmuştur (Peker, 2015). Baba kavramı da Türkçede kelime olarak, “ata” anlamında olup

Türkistan sahasında evliya, aziz, sultan, ata kelimeleri ile karşılanıp yaygın olarak “evliya” anlamında kullanılmaktadır (Çetin, 2007).

Halk arasındaki anlatılara göre, evliyalar tıpkı peygamberler gibi görülmemekte, peygamberlere özgü hususiyetlerin birçoğu onlara da atfedilmektedir. Peygamberlerin olağanüstü işleri “mucize” terimiyle adlandırılırken; evliya ve yatırların olağanüstü işlerine “kerâmet” denmektedir (Boratav, 2003).

Çiçek Baba ile ilgili söylenegelen birçok efsaneye göre, “eren” çiçek hastalığına yakalandığı için, Çiçek Baba adını almıştır; kimilerine göre ise, “eren”in çiçekleri çok sevmesi sebebiyle kendisine bu ad verilmiştir” (K3, Kişisel Görüşme, 25 Ağustos 2021).

Ziyaretçilerin anlattıklarına göre, Çiçek Baba, Ahmed Yesevi’nin öğrencisidir. Yüzyıllar önce, Horasan’da bir medresede okuyan yetmiş iki eren ellerindeki asaları gökyüzüne fırlatırlar. Erenlerden Çiçek Baba da, Sandras’ın zirvesinde asasına kavuşur ve buraya yerleşir (K4, Kişisel Görüşme, 25 Ağustos 2021).

Mevcut sözlü bilgilerden ve Alevi Bektaşî klasik metinlerinden yola çıkarak XII. yüzyılda Ahmed Yesevi’nin çevresinde bir Türkmen derviş geleneğinin oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu, XIII. yüzyılda Hacı Bektaş Veli merkezli olarak Anadolu’da gelişen eren hareketinin bir nevi prototipi olarak görülebilir. Hoca Ahmed Yesevi, öğretisine uygun olarak yetişen “halifeleri” aracılığı ile Anadolu’nun farklı yörelerinde mümkün olduğu kadar çok kitleye ulaşmaya çalışmıştır (Kılıç vd., 2007). Çiçek Baba’yı da bu yapılanış arasında değerlendirmek mümkündür.

Türkmen dervişlerinin Anadolu Türk tarihindeki yeri konusundaki değerlendirmelere göz attığımızda, Anadolu’da misafirler ve seyyahlar arasında dört tayfa olduğunu görüyoruz. Bunlar: Anadolu gazileri, Anadolu ahileri, Anadolu abdalları ve Anadolu bacılarıdır (Atsız, 1992). Bu erenler, bir avuç inanmış Türkmen’le binlerce düşmana karşı çıkan, uçlarda fetihlerde bulunan, yüzlerce, binlerce köye kendi isimlerini vererek ellerinin emeği ve alınlarının teriyle bayırlarda ve dağ başlarında yer açıp yerleşen, bağ ve bahçe yetiştiren, kaleler ve zaviyeler kurarak beldeler açan ve böylece İslamiyet’i yayan kolonizatör Türk dervişlerinin mümessilleri olmuşlardır. Kaldı ki Anadolu’nun Türkleşmesi ve Müslümanlaşmasında bu Türk dervişleri ordularla birlikte ve hatta ordulardan evvel fütuhata çıkmış ve karşı tarafı daha evvel manen fethetmişlerdir. Böylece Türkmen dervişleri birer toplum önderi olarak Anadolu’nun dört tarafına dağılmış Türkmen toplulukların bu yörelere iskân ve yerleşiminde, önemli bir unsur olmuşlardır. Boy, oba, aşiret ve oymak gibi sosyal üniteler şeklinde örgütlenen Türkmenlerin toplumsal hayatları kadar, inanç-düşünce evrelerini de belirleyen Türkmen erenleri bir yönü ile sosyal, bir yönü ile de dinî lider konumunda olmuşlardır (Kılıç vd., 2007).

Görüştüğümüz ziyaretçilerden duyduğumuz başka bir rivayete göre, Türkmen boyları Anadolu’ya göç ederken Çiçek Baba, Türkmenleri düşmanlara karşı savaşarak korumuş. En son, düşmanları şimdiki yatacın olduğu yere kadar sürmüş ve orada çok kanlı bir savaş olmuş. Bu savaşta Çiçek Baba ve alpleri burada şehit düşmüştür ama sonrasında rivayet odur ki Çiçek Baba, hâlâ Türkmenleri mezarından kalkarak kahramanca korumaya devam edermiş. Bu mezarlarda Çiçek Baba ile birlikte kırk

kişinin daha yatmakta olduğu bilgisi, bizde Çiçek Baba lakaplı zatın bir uç beyi ya da akıncı olma ihtimalini de akla getirmektedir.

Kara Dede ve Çiçek Baba'da olduğu gibi, dağ tepelerinde türbe ve yatır olduğu inancı, Türkler arasında yaygındır. Gökbel'e göre, Anadolu insanı, bu bölgeyi kendilerine vatan yapan insanları ebedileştirmek ve yaşadıkları hayatı onlarla paylaşmak istemiş, böylece bir yandan bölgedeki ağaç, kaya, mağara... unsurlara bir takım kutsallıklar atfederek taşı ve toprağı ile vatani kutsallaştırma yoluna giderken diğer yandan bu vatanın asıl sahipleri olarak düşünülen ve bir çoğu yüce dağ başında mekân tutmuş kişiler olarak hayal edilen bu alperenlere birer makam tahsis etmiş, bu yerleri de ziyaret ederek onlara karşı olan vefa borçlarını yerine getirmeye çalışmışlardır (Gökbel, 2002).

Ocak'a göre, dağ ve yüksek tepelerde mevcut olduğuna inanılan bir takım tabiatüstü güçler ve ruhlar, İslâmî devirde böyle kimliği meçhul veliler şeklinde düşünülmüş, bu yolla dağ kültleri yaşama imkânını bulmuştur. Türkler Anadolu'ya yerleştikten sonra da bazı dağları ve tepeleri, vaktiyle Orta Asya'da olduğu gibi takdise devam etmişlerdir (Ocak, 2003).

Öte yandan dağ başlarındaki erenler daha çok Buğday Dede, Çitlenbik Dede, Çınar Dede gibi yiyecek, madde, ağaç vb. isimlerle anılır (Önal, 2003). Denizli Beyağaç'ta görülen Çiçek Baba adı da bu anlayışa uygun bir isimlendirmedir. Kara Dede'ye çıkılma nedeni de hasat sonu yaşanan bolluk ve bereketten dolayı şükranlarını sunmak olduğu düşünülürse, yapılan etkinlikler aslında Türklerin eski dini inanışlarının bir yansımasıdır.

Anadolu'da birçok dağın doruğunda kendileriyle aynı adı taşıyan evliyalar yatar. Dağla yatırın ilişkilerini belirten adın nerden geldiğini açıklamak için efsaneler anlatılır (Boratav, 2003). Anadolu'da evliya veya ermişlerin adlarını taşıyan pek çok dağ vardır. Denizli'de de dağlar hakkında anlatılan efsaneler, zamanla dağda yattığına inanılan eren veya erenlerle aynileştirilmiştir. Dede Dağı, Çiçek Baba Dağı, vb. bir kısım dağ adları, isimlerini yaşadıkları evliyadan almışlardır. Dede Dağı ve Çiçek Baba Dağı bu bağlamda değerlendirilmelidir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki dağ mı adını yatırdan almış yoksa yatır, dağın adı ile mi anılmıştır kestirilemez. Bu mekânların birer ziyaret merkezine dönüşmesinde, atalar ve dağ kültü etkili olmuştur. Duaların yüksekçe bir yerde, mezarların bulunduğu alanlarda yapılması; eski Türk inançlarındaki dağ kültü ve atalar ruhunun “koruyuculuk ve kurtarıcılık” vasıflarına sığınma anlamı taşımaktadır.

Sandras ve Dede Dağı'nda yaptığımız araştırmalardan hareketle “Çiçek Baba / Kara Dede” lakaplarıyla anılan, kimine göre evliya, kimine göre Hızır, kimine göre de şehit oldukları söylenen ulu zatların mezarlarının bulunduğu inanılmakta, yine onların lakapları etrafında bir “eren/evliya kültü” oluşturulduğu söylenebilir. Çiçek Baba'nın evliya olarak görülmesindeki en önemli etken, onun keramet sahibi bir eren olmasıdır. Çünkü yöre halkının inancına göre Çiçek Baba ve Kara Dede, Allah'ın sevgili kullarındandır. Onların bu mekânlarda yaptıkları dualar, dilek ve istekleri Allah huzurunda karşılık bulur.

Çiçek Baba'nın keramet sahibi olduğunu gösteren bir başka menkıbe özetle

şöyledir: Çiçek Baba hanımına evindeki yiyeceğin nasıl geldiğini kimselere söylememesini ister. Aksi halde öleceğini bildirir. Çiçek Baba'nın evine her gün sofraya hazır gelir. Bir gün hanımı, komşusu ekmek pişirirken evinin sırrını söyleyiverir. Akşam Çiçek Baba eve geldiğinde yiyecek bulamaz. Hanımı sırlarını açıkladığı için, bir rivayete göre, duvarda asılı olan ok ve yay kendiliğinden kurulur ve hanımını vurur. Diğer rivayetler, şişin veya bıçağın kendiliğinden gidip hanımının kalbine saplandığı şeklindedir. Olay üzerine zaptiyeler Çiçek Baba'yı yakalarlar. Giderlerken yol üzerindeki Ağla köyüne gelirler. Zaptiyeler: "Mademki ermişsin bize göster marifetini" derler. Önce ağacı eğmesini, sonra sofraya getirtmesini, daha sonra da su çıkarmasını isterler. Çiçek Baba sırasıyla önce ağacı eğdirip ağustos sıcağında gölgelik yapar. Daha sonra hazır sofraya gelir ve zaptiyeler karınlarını doyururlar. Eren en sonunda da su çıkarır. Köyün adı, Çiçek Baba "ağla" dediği ve su çıkardığı için "Ağla" kalır. Bütün bunlardan sonra, sırrı açığa çıkan Çiçek Baba zaptiyelere döner, benim mezarımı, asamı bulduğunuz yere yapın der ve esasını fırlatır. O an Çiçek Baba kaybolur.

Kara Dede hakkında anlatılan bir rivayet de şöyledir: Kara Dede mezarında Perşembe geceleri ve mübarek günlerde ışık parlar. Işık parladığı zaman erenin yolculuk yaptığını işaret sayılır. Kara Dede Perşembe geceleri ışık huzmesi şeklinde Dede Dağı'ndan Solmaz Dağı'na, oradan da Hırka Dağı'na iner. Işık huzmesi erenin mertebesini belirler. Bu ziyaretler bazen yıldız kayması şeklinde, bazen nur inmesi şeklinde, bazen de fener ışığı şeklinde görünür (K5, Kişisel Görüşme, 24 Ağustos 2019). Baharlar halkı bir dağdan bir ışık, bir başka dağa gittiğinde o dağdaki ereni ziyaret ettiğine inanırlar.

Yine Kara Dede'yle ilgili anlatılan bir başka rivayete göre, bir gün yeni yerleşim yeri arayan Yörükler, en iyi yeri hayvanlar bulur, düşüncesiyle hayvanlarını salarlar ve onların beğendikleri Baharlı (Bu günkü Baharlar Köyünün yerleşim öncesinde konargöçerlerin verdiği isim) bölgesine gelerek çadırlarını kurup yerleşirler. Türkler, tarihleri boyunca geçimlerini büyük oranda hayvancılıkla sağladıkları için yerleşim yerlerini belirlemede hayvanlar etkili olmuştur. Türkler yurt arayışında oldukları bir gün, sürünün başındaki çobanlar yorgunluktan ağaç dibinde uyuya kalmışlar. Uyandıklarında hava kararmak üzereymiş. Etrafa baktıklarında hayvanların hiçbiri yokmuş. Telaşa hayvanları aramaya başlamışlar. Fakat bulamamışlar. Ertesi gün hayvanların tamamını Kara Dede mezarının yakınında bulmuşlar. O günden sonra tüm kaybolan hayvanlar bu bölgede bulunur olmuş. Yöre halkı da Kara Dede'nin hayvanları koruduğuna inanmış.

Bu inanç mitolojik kökenli, hayvanları koruyan "Çoban Ata" kültüyle ilgilidir. Çoban Ata'lar, İslamiyet'in kabulünden sonra evliyalık yükünü de yüklenmişlerdir. Kısacası hayvanların veya çobanlığın koruyucusu olan atalar zamanla dedelere ve babalara dönüşmüştür (Bayat, 2015).

Sandras Dağı'nın zirvesinde bulunan Çiçek Baba'nın mezarın boyu otuz dört metre yirmi santim uzunluğundadır. Eni ise, üç metre on santim genişliğinde olup baş tarafında bulunan taşın yüksekliği seksen beş santim, ayakucu tarafındaki taşın yüksekliği altmış beş santimdir. Mezarın baş tarafı kibleye doğrudur. Mezarın kenarlarında ayrıca büyükçe taşlar yer almaktadır. Bu taşların sayısı dokuzdur.

Göğüsleri hizasından kibleye doğru yöneldikleri göz önüne alındığında dokuz mezarın olma ihtimali düşünülebilir. Aksi halde bir erenin otuz metreden daha uzun olan ve kibleye uymayan görünümü ile karşılaşılır. Çiçek Baba için yapılan ziyaretler her yıl ağustos ayının son perşembesinde gerçekleştirilir. Bu güne “Eren Günü” denir. Ziyaretçiler, birbirleriyle haberleşmeksizin gelirler. O gün, erene çıkılacağı bilinir ve ona göre hazırlıklar yapılır. 1994 yılından beri Denizli’nin Beyağaç Belediyesi “Eren Günü Şenlikleri” adı altında etkinlikler düzenlemektedir. Denizli merkez ve çevre köylerden gelen ziyaretçilerin kimi bir hafta, kimi üç gün, kimi bir gün öncesinden Sandras Dağı’na çıkarlar. Erene yaya olarak yaklaşık bir saatlik mesafede bulunan Kartal Gölü’ne gelirler. Köyceğiz tarafından gelen ziyaretçilerin bir kısmı çarşamba günü, yani şenliklerin düzenlendiği günden bir gün önce dağa çıkarlar. Gece erenin yanında geçirilir. Çarşamba akşamı diğer çadırlara ve obalara ziyaretler yapılır. Akşam eğlenilir. Perşembe günü Beyağaç tarafından gelenler ile şafak vakti Kartal Gölü’nden hep birlikte erenin bulunduğu zirveye yürürler. Bu yürüyüşe “eren yürüyüşü” denir. Gelen ziyaretçiler Çiçek Baba’nın mezarının etrafında üç veya yedi kez dönerler. Kimi ziyaretçiler kurban edilecek oğlaklarla, kimi ziyaretçiler de kucaklarındaki bebeklerle dönerler. Bu dönme esnasında mezarın ayakucunda ve başında bulunan taşlar öpülür. Mezarın baş ve ayakucunda bulunan taşlara yazma bağlanıp dilek tutulur. Erenin mezarına buğday saçılır, ekme ve çocuk çorabı bırakılır. Erenin mezarından avuçlar dolusu toprak ve taş alınır ve tülbentlere koyularak götürülür. Erenin mezarından alınan toprak tarlalara, bahçelere serpilir, bereket getireceğine inanılır. Evin bir köşesine, ambarlara taş konulur yine bolluk ve bereket getirmesi için. Kamyoncular kamyonlarına koyar kaza olmaması için. Bazen de alınan toprak parçası, askere gidecek gençlerin boyunlarına astıkları muskalara koyulur. Bunun sebebi “toprak çeker” şeklindeki inanıştır. Askere giden gencin erenin de himmetiyle salimen geri döneceğine inanılmaktadır. Rivayete göre, buradan alınan toprak ya da taşı her kim yanında bulundurursa o kişi kötülüklerden ve kazalardan korunmuş olur. Yöre insanına göre: “Çiçek Baba’ya çıkarsan/ Eren’in toprağından al/ Tarlana at, bolluk olsun/ Eren’in taşından al/ Ambarına kat, çokluk olsun.”

Baharlar ve Beyağaç’ta edindiğimiz bilgilere göre, yaklaşık 300 yıldır Kara Dede’de ve 700 yıldır da Çiçek Baba’da şenlikler devam ettirilmektedir. Her iki ziyaret yerine de hasat sonu şükranlarını sunmak ve bazı dileklerin istenilmesi amacıyla gidilmektedir. Kara Dede ve Çiçek Baba’ya giden insanlar, herhangi bir isteklerinin yerine gelmesi amacıyla ferdi olarak çıkıp istekte buldukları gibi, kuraklık dönemlerinde toplu olarak yağmur duası için de çıkmaktadırlar. Yağmur duası için gidilmiş ise önce kurbanlar kesilir ve yemekler yenir. Daha sonra namaz kılınır, dualar edilir ve dilekler tutulur. Baharlar Muhtarlığı günümüzde her yıl ağustos ayının son haftasında gerçekleştirilen Kara Dede ziyaretlerini organize etmektedir. Şenlik havasında yapılan bu ziyaretler yöre insanı tarafından gününbirlik tatiller olarak görülmektedir. Baharlar mahallesi’nde yaptığımız saha araştırmasında, Kara Dede ziyaretlerinde bazı uygulamaların yapıldığı tespit edilmiştir. Bu uygulamalar: Kur’an okumak, dua etmek, namaz kılmak, tespih çekmek ve kurban kesmek.

Kara Dede ve Çiçek Baba ziyaretlerindeki inançsal ritüeller, sadece Kara Dede ve Çiçek Baba’nın makamına yapılmaz. Yapılan tüm inançsal ritüeller, neredeyse makamın ziyaretiyle aynı önemdedir. Kara Dede ve Çiçek Baba insan ve tabiatın,

insan ve Tanrı'nın, son olarak insan ve insanın birleştiği-buluştugu kutsal bir semboldür. İnsanın kendisinden yüce bir varlığı tanıması ve ona hürmet edip kültür dairesi içerisinde önemli bir vasıf kazandırması çok değerlidir. Böyle bir inançtan çıkış bulan atalar kültüründe, ancak belli kişiler, özellikle ünlü savaşçılar ve erenler, kurban ve duaya hak kazanmaktadır. Bu insanları ötekilerden ayıran insanüstü yetenekleri ölümlerinden sonra kaybolmamaktadır. Birtakım mistik güçlerle dolu bulunan bu gibi kimselerin gönüllerini hoş tutmak, anılarını tazelemek ve kurbanlarla onları anmak yoluyla bolluk ve bereketi sağlamak mümkündür. Alanda yaptığımız araştırmalarda kaynak kişilere göre, Çiçek Baba Dağı'nın ağaçsız, çıplak, çorak olmasının nedeni, onun ferinden, gücünden böyle yanıp kavrulduğu için çorak kalmasıdır. Buna karşın, buraya gelip adak adayanların, dilek dileyenlerin evlerine bolluk, bereket vermektedir (K3, Kişisel Görüşme, 25 Ağustos 2021).

Sonuç olarak, Kara Dede ve Çiçek Baba yöre insanı tarafından büyüklükleri ve görkemlerinden dolayı Tanrı ile ilişkilendirilmiş, Tanrı'ya ulaşma, kendilerini Tanrı'ya duyurma açısından yakın bulunmuştur. İslam öncesi inanç ve ritüellerin İslam sonrası Anadolu'ya taşındıktan sonra dağ kültü yerini, birçok yerde eren kültüne bırakmış, dağ kültü ile ilgili inanışlar eren kültü ile kaynaşarak varlığını sürdürmüştür. Bu yaklaşımla birlikte rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Kara Dede ve Çiçek Baba bu dağlarda yaşamış ve bu dağlarda sır olmuşlardır. Adeta dağların her bir noktasında Kara Dede ve Çiçek Baba vardır. Dağlar, Kara Dede ve Çiçek Baba; Kara Dede ve Çiçek Baba da dağ olmuştur.

4. Sandras ve Dede Dağı'nda Ocak Kültü

Ocak sözcüğü "aile, soy, sülale" anlamında kullanılmaktadır. Boyların küçük birimlerini bildirmek için de ocak, ağıl, arış (arıs) terimleri kullanılmıştır. Çığatayca'da ocak, "kabile" anlamına gelmektedir. *Kamus-ı Türki* yazarı Şemseddin Sami ise bu terimi "mecazen büyük aile" diye izah etmiştir. XV. yüzyılda tespit edilen *Ebamüslimnâme*'de geçen ocak kelimesi "sülale" anlamında kullanılır (Yaman, 2006).

Ocak, Türklerde saygı duyulan bir unsurdur, aynı zamanda ailenin devamıdır. Eski Türklerdeki "atalar kültü" ile bağlantısı olması kuvvetle muhtemel olan "aile ocağı" terimi, kaynağını ocağın yanmasının soyun devamı olarak görülmesinden almaktadır. Eski Türk inancına göre, aile ocağı ataların mukaddes yadigârıdır. Büyük atanın ve büyük ananın ruhları aile ocağında daima hazır bulunur, bu sebeple bunları takdis etmek ve bunların hürmetine ocağı söndürmemek gerekir (Yörük, 2005).

Eröz'e göre, atalar kültü, ocak kültürünü doğurmuştur. Ocağın tütmesi, ateşin devamlı olarak yanması, ataların o ocakta, o yurttan, o çadırdan devamlı olarak bulunması demektir. Ataların canları ocağın içinde tecelli eder (Eröz, 1992).

Öte yandan Türklerde ocakla ilgili inançlar ve gelenekler; birlik, bütünlük, sağlık, ebedilik ve Tanrıyla ilgilidir. Düşünce sistemimizde Türk hayatının sürekliliği de ancak Tanrı kutu ile sağlanmaktadır. İşte bu kutun üzerimizde kalması için her aile ocağının daima yanması gerekmektedir. Buna bağlı olarak ocağın sönmesi, ocağın dağılması ve ocağın batması da Tanrı'nın gazabına uğrayıp Tanrı kutunun o aileden uzaklaşması ile ilgilidir. İşte aile ocağının, Tanrı ocağı olarak görülmesi sebebiyle de onun söndürülmesi veya dağıtılması yapılabilecek en kötü fiildir (Ögel, 1995).

Altay Türk ve Moğol topluluklarında, kötülüklerden uzaklaşmak ve hastalıklardan korunmak için ateşe kurban sunulur ve saç yapılır. Dualarda ateş ruhu, otuz ayaklı bir dişi olarak tasarımlanırdı. Söz gelimi Göktürk hakanına gelen elçilerin ateş arasından geçirilmesi olası kötü ruhları kovmak içindir. Bu gelenek Moğol saraylarında da sürdürülürdü. Ölüm ve yas törenlerinde yakılan ateş, tören bitene değin söndürülmezdi. Şamanların ayinleri ateşsiz yapmamaları, ateş ruhuna hitaben okudukları ilahilerden anlaşıldığına göre aile ocağı kültü ile ateş kültü birbirinden ayırt edilemez. Şaman dualarında “atamızın yaktığı ocak” ifadesinin kullanılması bu manada dikkat çekicidir (İnan, 1986).

Türkler arasında bu kült “aile ocağı”, “asker ocağı”, “ocağına incir dikmek”, “ocağı tütme”, “ocağı bozulmak” gibi tabir ve deyimlerle devam edegelmiştir (Eröz, 1992). “Ocak”, atasözleri ve deyimlerde olduğu gibi daha çok “aile, ev, yuva, soy” anlamlarında dualarda da yaygın bir şekilde kullanılmış ve günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Bu dualar daha çok günlük hayatta yapılan bir iyiliğin karşılığında ya da sevilen bir kişi için o kişinin soyunun devamını görmesi, evine ve ailesine kötülük gelmemesi, evinden bolluk ve bereketin eksik olmaması gibi niyetlerle hâlâ söylenmektedir. Bunlar arasında en çok kullanılan dualar şunlardır: Allah ocağına bağışlasın; ocağın yansın, tütsün; ocağın küllensin, bahçen güllensin; ocağın şen ola; ocak başından ırak ola, ocak körü olmayasın; ocağında ateş, bacanda duman eksik olmasın (Kumartaşlıoğlu, 2012). İnsan olan bir evde ateş söndürülmez, bacadan dumanın çıkması zorunluluğu vardır. Ocak kendiliğinden sönerse “hayra alamet” sayılmaz. Bir kimseye beddua edilecekse “ocağın sönsün” diye beddua edilir (Onarlı, 2000).

Baharlar ve Beyağaç halkının gruplar halinde her yıl yaptıkları Kara Dede ve Çiçek Baba ziyaretlerinde ocakların önemli bir yere sahip olduğunu görüyoruz. Kara Dede ve Çiçek Baba Dağı’nın zirvesinde her ailenin kendisine veya sülalesine ait yüzyıllardır yine bu ailelerin kullandıkları “aile ocakları” vardır. Yaklaşık üç dört metre genişliğindeki ocaklarda Kara Dede ve Çiçek Baba için kesilen kurbanların etleri pişirilmekte ve geniş katımlı sofralarda yenmektedir. Bu ocaklara “aile ocakları” demek uygun olacaktır ki bu ocakların her biri sadece bir aileye aittir. Her aile kendi ocağını bilmekte ve her yıl bu ocağın yanında konaklamakta ve bu ocağı kullanmaktadır. Kara Dede ve Çiçek Baba ziyaretine çıkamayan ailelerin ocakları boş kalır. Bu durum ocakların belli bir aileye veya sülaleye özgü olduğunu gösteren en iyi kanıttır. Diğer bir ifade ile çeşitli sebeplerle Kara Dede ve Çiçek Baba ziyaretine katılamayan bir ailenin ocağı, diğer ailelerce izin almadan kullanılmaz ve onların ocağına saygı gösterilir.

Dede Dağı ve Sandras Dağı’nda gördüğümüz aile ocakları, yöre halkının ölüm, mezar ve mezarlık ziyareti ile ilgili inanış ve uygulamalarının bir yansımasıdır. Bu ocaklar, sadece o aileye mensup olanlara aittir, bu nedenle ziyaret esnasında o ocağı sadece ait olduğu ailenin fertleri kullanabilirler. Ölenlerle bu dünyada kalanlar arasında bir bağlantı alanı olarak da görülen bu ocaklar, birtakım uygulamaların da merkezinde yer alırlar. Eren ziyaretlerinde ailenin hemen bütün fertlerinin katıldığı bu kutlamalarda kesilen kurbanlar, yapılan yemekler ölmüş atalarla birlikte yenir. Ocaklar adeta atalarla geri kalanların yılda bir kez sembolik olarak buluşmasını sağlamaktadır.

Dini içerikli olduğu kadar sosyal bir içeriğe de sahip olan Kara Dede ve Çiçek Baba ziyaretleri, yılda bir günde olsa yörede yaşayan Türkmenlerin bir araya geldikleri ve fikir alışverişinde buldukları etkinliklerdir.

Eski Türklerde ataya yaşamında ve ölümünden sonra çok büyük değer verilir, onlara kurbanlar kesilirdi. Türk toplumsal hayatının hiçbir safhası yoktur ki kurbanla birlikte icra edilmesin. Doğumlar, ölümler, düğünler, şölenler, bayramlar, yatır ziyaretleri, hayvancılık ve ziraat hayatı ile ilgili bereket dilekleri, Tanrı'ya yakarışlar hep kurbanla olurdu (Eröz, 1980).

Beltirlere ait kanlı kurban törenlerine ve uygulanan ritüellere dikkatlice incelediğimizde Kara Dede ve Çiçek Baba'daki kurban sunma adetleri ile benzerlik arz ettiği görülmektedir. A. İnan, Maynagaşev'den Beltirler'deki kurbanlık hayvanın öldürülmesiyle ilgili olarak şunları nakleder: Kayın ormanları ile kaplı dağın zirvesinde dört kutsal kayın ağacı vardır. Bu dört ağacın yakınlarında iki ateş izi bulunur. Tören günü Beltir adetlere göre ihtiyarlardan biri, kafileden önce gelerek aynı yerde ateşi tekrar yakar. Yakılan ateşe ve kutsal ağaçlara Beltirler dışında kimse yaklaşamaz. Beltirlerin hepsi geldikten sonra yanlarında getirdikleri koyunları kesmeye başlarlar. Sonrasında iki adam bir kayın ağacı sırımını iki ucundan tutup, iki adam da koyunun ön ve arka ayaklarından tutup sırımın üzerine yatırır. Başını, ayak, bağırsak ve ciğerlerini deriye sarıp yeşil dallar üzerine özenle koyarlar (İnan, 1986).

Dikkatimizi çeken husus, Kara Dede ve Çiçek Baba'da kurbanların kemikleri parçalanmadan uzun bir sopaya geçirilmek suretiyle bütün olarak aile ocaklarında ateşte pişirilmesidir. Her kurbanın ayrı anlamı var ama ortak noktası bütün pişirilmesidir. Hayvan kesilip yüzülür ancak parçalanmaz, yani kafası, ayakları, derisi ve içinden alınması gereken yerleri alındıktan sonra kurban sırıklara geçirilir ve ocaklarda çevrilerek pişirilir.

Bazı kavimlerdeki inançlara göre ölümsüz olan ruh, kemiklerde bulunmaktadır. Bu sebeptendir ki Türkler, Moğollar, Finoğurlar ve Laponlar kemiklere, saygı duyulan bir nesne olarak telakki etmiş ve avlanan hayvanların etini yedikten sonra kemiklerini titizlikle korumuşlardır. Bu telakkinin temelinde yeniden dirilişin kemikler sayesinde meydana geleceğine dair olan inanç yatmaktadır. Şamanizm'de de iskeletin bir manada yaratılışın ilk duruma dönüş kabul edildiği görülmektedir. Bu inancın Asya dışındaki bazı yerlerde de bulunduğu tespit edilmiştir. Frazer ve Frobenius tarafından kemiklerin yeniden hayata dönüş unsuru olduğu inancına Kuzey ve Güney Amerika ve hatta bazı Afrika yerlilerinde rastlanmıştır (Ocak, 2003).

Ögel'e göre, atalar kültü, ocak kültürünü ortaya çıkarmıştır. Ocağın devamlı olarak yanması, ataların o ocakta, o yurttan devamlı olarak bulunması anlamına gelir (Ögel, 1995).

Sonuç

Kültürel belleğin yapısını oluşturan kültürel genetik kodların canlı bir şekilde yaşatılmasında onun görsel, işitsel ve duyuşsal anlamda sembolleştirilmesi belleğin işleyişini anlamak açısından önemlidir. Bunu mümkün kılan en güçlü sistemin kült ve ona bağlı ritüeller olduğu görülmüştür. Beyağaç ve Baharlar bölgesinde yaşayan

Türkmenlerin kültür ortamında bu inanış ve uygulamalar çok daha etkilidir. Özellikle yöre halkı tarafından Sandras Dağı ve Dede Dağı'nda kutsal kabul edilen Kara Dede ve Çiçek Baba etrafında gelişen inançlar ve bu inançların pratiğe dönüşmesi anlamına gelen ritüeller, dağ, eren ve ocak kültür bağlamında aktif rol oynamaktadır. Bütün bunlar, Sandras Dağı ve Dede Dağı'ndaki geleneksel kültürün, yöre insanının inanışlarını ve tutumlarını yönlendirdiği gibi Kara Dede'de 300 yıldır, Çiçek Baba'da 700 yıldır yapılan kültürel sürekliliğin varlığını da ortaya koymaktadır.

Eliade'nin de belirttiği gibi insanlık, yaşama gücünü ve enerjisini yenilemek istediğinde kutsal mekânlara dâhil olma ve bu mekânlardan mümkün olduğunca faydalanma düşüncesini hep canlı tutmuştur (Eliade, 2003). Yöre insanı kutsal olduğuna inandığı Sandras Dağı'nı ve Dede Dağı'nı ziyaret etmekte ve buraları kutsal merkezler olarak görmekteyler. Baharlar ve Beyağaç halkı Çiçek Baba ve Kara Dede'ye ağustos ayının son haftasında gerçekleştirdikleri bu şükür ziyaretlerini kutsalla bağlantıya geçmek, kutsala sığınmak, zamanın içinde değil zamanın üstünde olmak ve yaşam güçlerini tazeleme amacıyla yaparlar.

İslamiyet sonrasında dağdan ve dağın ruhundan kopartılmaya çalışılan Türk, yani Yörük, dağ kültürünü korumak için kutsal saydığı dağın zirvesine bir eren/ermiş/dede/baba ve onun mezarını yerleştirir, adının arkasına da türbe sözcüğünü ekler. “Çiçek Baba Dağı” size “Çiçek Baba Türbesi” ve “Dede Dağı” olur “Kara Dede Türbesi”. Sonuç olarak, eski Türk inançları İslam'a uygun şekilde uyarlanarak dağ kültürü özü itibarıyla olduğu gibi korunur ve devam ettirilir. Böylece Türk milletinin İslam dinini kabulünün üzerinden yüzyıllar geçmesine rağmen Dede Dağı ve Sandras Dağı'nda, eski Türk inançları günlük hayatın içinde semavi dinin asli unsuruymuş gibi varlığını sürdürmektedir.

Kaynaklar

- Alekseyev, Nikolay Aleksandrovich. Türk Dilli Sibiryaya Halklarının Şamanizmi. çev. Metin Ergun. Konya: Kömen Yayınları, 2013.
- Altın, Kübra Yıldız. “Kült ve Kültür Arasında: Yeni Bir Kült Tanımlamasına Doğru”. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi 12/28 (2019), 1052-1068.
- Atsız, Hüseyin Nihal. Makaleler IV. İstanbul: İrfan Yayınları, 1992.
- Bayat, Fuzuli. Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı. İstanbul: Ötügen Yayınları, 2006a.
- Bayat, Fuzuli. “Türk Mitolojisinde Dağ Kültü”. Folklor/Edebiyat 12/46 (2006b), 47-60.
- Bayat, Fuzuli. Türk Mitolojik Sistemi 2. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2015.
- Beydili, Celal. Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük. Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2004.
- Bonnefoy, Yves. Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü I-II. çev. Levent Yılmaz. Ankara: Dost Kitabevi, 2000.
- Boratav, Pertev Naili. 100 Soruda Türk Folkloru. İstanbul: K Kitaplığı, 2003.

- Can, Şefik. Klasik Yunan Mitolojisi. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.
- Çetin, İsmet. “Türk Kültüründe Bab(Baba)/Ata Geleneği”. Millî Folklor 19/76 (2007), 70.
- Duymaz, Ali – Şahin, Halil İbrahim. “Kaz Dağlarında Dağ, Ağaç ve Ocak Kültü Üzerine İnanış ve Uygulamalar”. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2/19 (2008) 116-126.
- Eliade, Mircea. Mitlerin Özellikleri. çev. Sema Rifat. İstanbul: Om Yayınları, 2001.
- Eliade, Mircea. Dinler Tarihine Giriş. çev. Lale Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.
- Eröz, Mehmet. “Türk Boylarında ‘Kansız Kurban’ Geleneği”. Türk Kültürü 18/211-214 (1980) 17-22.
- Eröz, Mehmet. Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnanıcı) ve Alevîlik-Bektaşilik. nşr. Turhan Yörük. İstanbul: Yol Yayınları, 1992.
- Ergun, Pervin. Türk Kültüründe Ağaç Kültü. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Gökbel, Ahmet. “Güründe Ziyaret Yerleri”. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6/2 (2002) 1-15.
- Hançerlioğlu Orhan, Dünya İnançları Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2.Basım, 1993.
- Harrison, Jane Ellen. Ancient Art and Ritual. London: Williams and Norgate, 1913.
- İçli, Ahmet. “Türk Kültüründe Ocak Anlayışı ve Ergani Deringöze Köyü’ndeki Bir Ocaklı Aile”. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi 1/18 (2013) 95 - 101.
- İnan, Abdülkadir. Makaleler ve İncelemeler1. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- İnan, Abdülkadir. Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.
- Kalafat, Yaşar. Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri. Ankara: Berikan Yayınevi, 2010.
- Kılıç, Filiz vd. Horasan’dan Anadolu’ya Alevilik-Bektaşilik ve Denizli Oğuz Yerleşimine Genel Bakış. Ankara: Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını, 2007.
- Kumartaşhoğlu, Satı. Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Larson, Bob. Larson’s Book of Cults.. Illinois: Tyndale House Publishers of Wheaton, 1983.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Dağ: Eski Türkler’de Dağ Kültü”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 8/401-402. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

- Ocak, Ahmet Yaşar. Alevi ve Bektaşî inançlarının İslam Öncesi Temelleri (Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri). İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Onarlı, İsmail. “Dersim’de Bazı Gelenek ve İnanç Motifleri”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi 15 (2000) 150 - 190.
- Ögel, Bahaeddin. Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar). 2. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Ögel, Bahaeddin. Türk Mitolojisi. 1. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Önal, Mehmet Naci. “Dağ kültü, Eren Kültü ve Şenliklerinin Muğla’daki Yansımaları”. Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 25 (2003) 99-124.
- Peker, Selçuk. Mezar ve Türbelere Kült Merkezli Bir Bakış (Aksaray Örneği). Konya: Kömen Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Richardson, James T. “Definitions of Cult: From Sociological-Technical to Popular-Negative”. Review of Religious Research 34/4 (1993) 348-356.
- Roux, Jean Paul. Türklerin ve Moğolların Eski Dini. çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: İşaret Yayınları, 2. Basım, 1994.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. Anadolu Alevîliğinin Tarihi Arka Planı (XI-XIII. Asırlar). İstanbul: Frida Yayınları, 2012.
- Sered, Susan Starr. “Rachel’s Tomb: The Development of a Cult”. Jewish Studies Quarterly 2/2 (1995) 103-148.
- Shils, Edward. The Constitution of Society. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1982.
- Shils, Edward. “Gelenek”. Doğu Batı Düşünce Dergisi 25 (2003) 101-131.
- Tanyu, Hikmet. Dinler Tarihi Araştırmaları (Türklerde Dağ ile ilgili inanışlar). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1973.
- Turan, Ahmet – Yıldız, Harun. “Tarihten Günümüze Anadolu Alevîliği”, On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 26/26-27 (Eylül 2008) 11-24.
- Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Basım, 2005.
- Türktaş, Mevlüt Metin. Denizli Efsaneleri. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Vogt, Von Ogden. Cult and Culture: a Study of Religion and American Culture. New York: The Macmillan Company, 1951.
- Yaman, Ali. Kızılbaz Alevî Ocakları. Ankara: Elips Kitap, 2006.
- Yörükân, Yusuf Ziya. Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm. Ötüken Neşriyat, 2005.

Kaynak Kişiler

1. K1, Marım, Ali. Çiftçi, 1926 doğumlu, Erkek.
2. K2, Özyiğit, Mehmet. Öğretmen, 1969 doğumlu, Erkek.
3. K3, Akakça, Zeki. Memur, 1963 doğumlu, Erkek.
4. K4, Memiş, Ahmet. Çiftçi, 1925 doğumlu, Erkek.
5. K5, Marım, Ayşe. Çiftçi, 1936 doğumlu, Kadın.